

Галина КОВАЛЬ,
orcid.org/000-0002-2998-2357
кандидат філологічних наук,
старший науковий співробітник відділу фольклористики
Інституту народознавства
Національної академії наук України
(Львів, Україна) *galyna.kov@gmail.com*

ЕМОЦІЙНО-ОБРАЗНА ФУНКЦІЯ ЕПІТЕТА В КАЛЕНДАРНО-ОБРЯДОВОМУ ФОЛЬКЛОРІ

Художнє освоєння дійсності виявляється на вербальному рівні за допомогою зображально-виражальних засобів, із яких найпростішим вважається епітет, проте він є вагомим із погляду поезики й естетики. Його художня система увиразнює та збагачує фольклорний текст. Влучні характеристики підкреслюють суттєву ознаку людей, тварин, предметів, явищ, дають піднесену оцінку, зокрема в календарній поезії, значною мірою ідеалізуючи об'єкти, а це викликає захоплення, щире вдовolenня, урочистість, величавість. Із фольклористичного погляду досліджуваний мовно-виражальний засіб повинен пов'язуватися з його безпосереднім функціональним, образним, ідейно-емоційним навантаженням, оскільки він специфічний у кожному жанрі. У календарно-обрядовій поезії епітет відіграє важливу роль в описі зовнішності, внутрішнього світу героїв, предметних реаліях, явищах тощо. Епітети мають тут, з одного боку, реально-побутовий характер, а з іншого – вимальовують ідеалізований світ (емоційно наснажений, відверто позитивний). Епітет є одним із вагомих засобів естетизації мови, через який простежується мовна картина світу українців.

Ключові слова: епітет, художнє означення, фольклорний образ, величання, календарно-обрядові пісні.

Halyna KOVAL,
orcid.org/000-0002-2998-2357
Candidate of Philological Sciences (PhD),
Senior Researcher of department of specialist in folklore
the Institute of Ethnography,
National Academy of Sciences of Ukraine
(Lviv, Ukraine) *galyna.kov@gmail.com*

EMOTIONAL AND METAPHORIC FUNCTION OF THE EPITHET IN THE CALENDAR AND CEREMONIAL FOLKLORE

Artistic apprehension of the reality is expressed at the verbal level with the help of graphic and expressive means with the epithet being one of the simplest of them, however still an important one from the point of view of poetics and aesthetics. Its artistic system accentuates and enriches the folklore text. Accurate and well-chosen characteristics emphasize the essential features of humans, animals, objects, natural phenomena, add a certain elevation of style, particularly in the calendar poetry, greatly idealizing the objects. It excites admiration, sincere satisfaction, solemnity, and majesty. An epithet is a single definition of a word or a kind of an intensifier that emphasizes a certain characteristic or essential feature.

Ethnolinguists focused their attention on the word (or sometimes on a combination of words) that serves as a definition for the basic lexical unit, naming the most illustrative elements of the content characterized by the generality of semantics. In other words, the main emphasize was made on the specific feature of an object with a purpose of its accentuation.

From the folkloristic point of view, the researched linguistic means of expression should be connected with its direct functional, illustrative, ideological and emotional meaning, since it is specific in each genre. In the calendar and ceremonial poetry, the epithet plays an important role in description of the appearance, the inner world of heroes, objective realities, phenomena, etc. On the one hand, in this case epithets have an actual extralinguistic character, and on the other hand they picture an idealized world that is emotionally saturated and openly positive. The epithet is one of the most important means of aestheticization of the language that allows to trace the linguistic world view of Ukrainians.

The folklore calendar cycle is underlain by glorifying that in the context of ethno-stylistics requires presentation of an object or phenomenon in its best and highest quality. It is dominated by the epithet that is used for idealization of images. It helps to perceive the world view in the text and the text itself as an artistic phenomenon from the positive side that implies hopes for and expectations of the desired result.

The article is focused on one aspect: emotional and semantic meaning of epithets that accentuate and project the idealized world. The songs contain transformation of the micro world, with the space being transformed the most frequently: it is decorated, receives a new status, and is endowed with unusual properties. Decoration plays an important role in this transformation. Epithets add brightness and shine to spatial objects, for example, to the objective world that makes up the

household exterior. These elements of the material culture transform into an ideal form of expression through the artistic definition: carols accentuate the determinant qualities of objects: a) utility facilities; b) household items. These are poetic samples where household items contrast with the daily routine. Such artistic details obtained decorative functions. The ceremonial reality fosters creation of special epithets that help people to mentally comprehend the ideal world and to get transferred into the real world by means of idealization.

Key words: epithet, artistic definition, folklore image, glorification, calendar songs.

Постановка проблеми. Важливим інструментом осягнення дійсності в календарно-обрядових піснях є означуваність осіб, їхніх дій, емоцій, предметів побуту, явищ природи, флори, фауни тощо. Вона взаємопов'язується з такими поняттями, як властивість, якість, характерологічність. Саме ці виміри покладені в основу епітета – вагомого засобу увиразнення фольклорного мовлення. Епітет виступає одним із найдієвіших прийомів емоційності народного мовлення, оскільки він підкреслює в особі, предметі прикмету, яку важливо висунути на передній план.

Мета статті – розглянути епітет як спосіб творення образів у календарно-обрядових піснях українців.

Виклад основного матеріалу. Українські дослідники усної народної творчості відносно мало приділили уваги цьому питанню. Маємо лише спорадичні напрацювання в окремих прозових жанрах, історичних, весільних піснях (Снігирьова, 2011: 232; Маховська, 2012: 320; Сокіл, 2013: 782–786). Актуальність пропонованої теми полягає в тому, що досі відсутні студії щодо цього виражального засобу в календарно-обрядових піснях. Нині немає єдиної думки щодо визначення епітета, його змістового наповнення, хоча теорія вивчення цього тропа має тривалу історію. Так, згідно з трактуванням О. Веселовського, епітет – «одностороннє означення слова або підновлююче його загальне значення, або підсилююче, яке підкреслює яку-небудь характеристику, визначну якість» (Веселовський, 1989: 59]. Учений виділив домінуючу рису художнього засобу – означуваність.

Інтенсивність використання епітета в календарному тексті спонукає до ґрунтовного його студіювання. За визначеннями – це найпростіший поетичний засіб, можливо, із цієї причини прослідковується спорадичність висвітлення його в гуманітаристиці. На цю проблему звернув увагу літературознавець О. Волковинський, зазначивши, що «зацікавленість епітетом не можна вважати постійною чи стабільною. Періоди серйозного вивчення чергуються з етапами ледь не повної байдужості до нього» (Волковинський, 2012). Учений говорить про необхідність введення в науковий обіг понять «поетика епітета» й «епітетологія». Такий підхід дає змогу різнобічно

в рамках поетики простежити форми, типи (модифікації) епітетних структур. У цьому контексті варто вказати на будову епітета, яка складається з двох компонентів: означення й означуваного. Лише стала форма, яка поєднує ці два поняття, утворює художній засіб у складі фольклорного тексту. Означення й означуване слово рівноцінні між собою та «константні» в різноманітних модифікаціях (Волковинський, 2012).

У фольклорних текстах архітектоніка епітета переважно проста. Основне для художнього тексту – це точність зображення, зримість, пластичність. Переважає тенденція до об'єднання, злиття образу та значення, різноманітних асоціацій, моментів зображальних і оціночних, описових і психологічних, до поглиблення синтезу. Зважаючи на те, що епітет – досить важливий засіб у поетичній системі фольклору, народ сам відбирав особливого типу означення, які живуть віками в словесному мистецтві. У календарно-обрядовій поезії українців представлена характеристика образів, як правило, з позитивного боку: вона вражає, дає надію на сподівання, очікування, бажаний результат. Майже всі епітети підпорядковані головній ідеї – ідеалізації персонажів, образів-предметів, оточуючої дійсності властивостями, які відповідають народному ідеалу, до якого прагнуть.

Важливу роль у календарно-обрядових піснях українців відіграють емотивні епітети, за допомогою яких виражаються почуття. Вони інформують про враження, психологічне сприйняття людини, її фізичний або душевний стан. Ці епітети стосуються головним чином персонажів. Так, у колядці господар – **«гордий, пишний наш панойко»**, сповнений гідності, що усвідомлює досягнення успіхів як у родинному, так і в господарському житті. «Наш панойко» справляє величне враження, перебуваючи в розквіті сил і енергії. В іншому зразку господар виступає в ролі **«славного пахаря»**, котрий задоволений результатом своєї праці. Аналогічно сприймаються й **«женчики красні»** – радісні, щасливі, бо успішно закінчили жнива.

Чоловік, крім господарської функції, представлений у календарних творах як батько, котрий має стосовно своїх дітей кровну спорідненість. Вона підкреслена епітетом **«рідний», «рідненький батько»**. В окремих веснянках змальовується лихий чоловік, який викликає побоювання

дружини: *«нелюб грізливий»*. Емотивний епітет *«грізливий»* підкреслює суворість чоловіка, навіть жорстокість, а це викликає емоційне невдоволення.

Більше художніх означень стосується характеристики жінки. Вона – *«славна жєна»*, котра викликає в багатьох захоплення. Часто підкреслюється її розум – *«умная жєна»*, тобто тямуща, кмітлива, уміє дати лад у всьому. До того ж це й *«гарна жєна»*, *«красна жєночка»*, *«пишна газдинька»*. На західноукраїнських теренах її означено як *«файна газдиня»*. Слово «файний» запозичене з польської мови, походить від латинського *finis* – «край, кінець, межа». Отже, ідеться про жінку з яскраво вираженими позитивними властивостями. Навіть удова почасти у фольклорних творах наділяється похвальними якостями (*«хороша вдова»*, *«красная вдова»*). Деколи вказується її вік – *«молодая вдовойка»*, яка журиться, що не скошена зелена діброва, адже цю господарську функцію завжди виконував чоловік. Проте переважає в текстах співчутливе ставлення до неї, яке ґрунтується передусім на її соціальному становищі (*«бідная вдова»*). Із явно вираженим негативним відтінком змальовується інший жіночий персонаж – свекруха – *«чужа мати»*. Ідеться про людину, безпосередньо не пов'язану родинними стосунками. Ці останні холодні, часом неприязні, навіть ворожі.

Образні означення стосуються й дівчини. В одному з народних творів повідомляється про її привабливу зовнішність: *«Була в батечка пишна донечка»* (Шухевич, 1999: 110). В іншому зразку натрапляємо на захвальну автохарактеристику: *«А я сама дівка ладнесенька»* (Календарно-обрядові, 1987: 163). Проте найчастіше фігурує епітет *«гrecна панна»*. Його виявлено на всій українській території, оскільки це слово активізувалося зі старослов'янзму та вказувало на вихованість, пристойність. Таким чином, дівчина відкривається в календарно-обрядових піснях гарною, милою, ввічливою. Вона постає достойною також у передшлюбних ситуаціях – стереже зелене вино, іде садом по стежці, виконує функцію перевізниці тощо.

Частина епітетів пов'язується з парубком – молодим чоловіком, як правило, неодруженим. Деякі з них засвідчують вік – *«козак молоденький»*, *«хлоп молоденький»*, підкреслюючи таким чином його молодість, зрілість, що справляє, безумовно, позитивне враження. Це постійний епітет, який має характер кліше. Інколи парубок означається *«білий молодчик»*, який полює на звіра. Тут *«білий»* вказує не стільки на колір, скільки виступає в значенні «красень», «сяючий».

У подібному емоційному полі перебуває художнє означення *«славен»* – *«Славен, славен молодець»*. Проте найбільше означається парубок епітетом *«гордий»*, що вказує на його гідність, поважність. Низка епітетів пов'язується з одягом персонажів, як правило, святковим. Він повинен відповідати піднесеному стану душі людини в ту чи іншу пору року чи етапів її особистого життя.

У творах домінує образне означення *«дорогі»* – те, що коштує великих грошей, високо ціниться, чим дорожать. Так, *«пречудне звіря, білос вленя»* в одній із колядок просить *«мисливчика»* не стріляти його, бо з його ж ріжків-паріжків зроблять вішачки, на які будуть вішати *«дорогі шати»* (Фольклорні матеріали, 1998: 36). Ідеться про багате, розкішне святкове вбрання, яке прикрашає учасників обрядової церемонії. В іншій колядці дівчина *«Себе вбирає в сукні дорогі, все шовковий»* (Фольклорні матеріали, 1998: 28). У такий спосіб вона демонструє свій жіночий одяг, можливо, призначений для здійснення майбутнього обряду одруження. Ця ознака підсилюється ще й епітетом – *«шовковий»*, вказуючи на тонку тканину, яка характеризується м'якістю, блиском.

Унікальним обрядовим головним убором у календарних творах є вінок – блискучий, ефектний. Скажімо, у колядці дівчині *«прислали подаруночок – нав'яний вінок»* (Фольклорні матеріали, 1998: 60). Він, безперечно, красивий, символізує молодість, сигналізує про передшлюбний період. А ще на голові дівчини *«перловий вінок»* – дуже коштовний, світлий, чистий, тим самим окреслюється його привабливість, бо ж, зрештою, цей вінок символізує дівоцтво. В обжинкових піснях уже *«віночко косматий»* (Календарно-обрядові, 1987: 237), тобто рясний, густий, адже демонструє багатство господаря.

Як свідчать фольклорні тексти, у традиційній культурі українців опоетизовувались окремі предмети домашнього вжитку. Найчастіше фігурує стіл – дуже шанована річ, за якою відбувалися значні події. Так, колядники обов'язково сідали за *«тисові столи»*, накриті *«шовковими обрусами»*, для виконання ритуального співу та здійснення святкової трапези:

*А в тій світлоїці тисові столи,
Тисові столи, шовкові вбруси*

(Фольклорні матеріали, 1998: 17).

Тис – хвойне дерево, що характеризувалося високою якістю деревини, надзвичайно міцної (порівняй українську назву тиса – «негній»). Отже, тисовий стіл має символічне значення, бо за нього сідав великий ритуалізований гурт коляд-

ників. До того ж стіл накритий шовковим обрусом – виробом особливого ґатунку.

Важливу образну функцію відіграють метафоричні епітети для опису домашніх тварин. Експресивно змальована зовнішність коня, у якого незвичайні очі, вуха: «*очі тернові, «вушка листові»*). В основі означення цього образу покладено аналогію за подібністю: «*тернові»* очі нагадують темно-сині плоди терену, а «*листові»* вуха – продовгасте листя дерева.

Оцінну функцію виконують результати сільськогосподарської діяльності людини, у центрі якої виступає образ багатого врожаю. Зі злакових культур домінує жито (зрідка – пшениця). Воно потрібне як украї важливий продукт, щоб його споживати, харчуватися ним. Жито в досліджуваних творах має різні означальні характеристики: 1) «*жито густеє*», тобто таке, що складається з великої кількості стебел; 2) «*коренистєє, стебелистєє, колосистєє, ядристєє*». У такий спосіб підкреслено міцність коріння, товщину стебла, а отже, і велике ядро (зерно). Усе це підпорядковано одній меті – представити щедрий урожай жита. Діапазон епітетної характеристики макрообразу врожаю підкреслюють ще й просторові образи поля та ниви. Поле – ділянка оброблюваної землі, яка займає значний простір: «*широке поле*». Завершальний етап жнив – «*чисте поле*», що засвідчує цілковито зібраний урожай. «*Чисте поле*» як просторовий об'єкт може набувати й інших означуваних відтінків, скажімо, великого місця для випасання коня після виснажливої їзди на полюванні («*Луцу коня в чистєє поле*»). Епітет указує на безмежність території. Маємо приклад, коли вона, навпаки, закінчується («*Стояла тополя край чистого поля*») (Календарно-обрядові, 1987: 126). Тут «*чисте поле*» треба розуміти метафорично – як завершення дівочтва, про що сигналізує образ тополі. Аналогічно сприймається й «*винная грушка*», яка виросла в «*в чистому полі*» (Фольклорні матеріали: 62), бо далі в тексті повідомляється про колиску на дереві – символі новонародженого.

У художню тканину деяких текстів умонтований фольклорний епітет «*буйний вітер*». Освячений народною традицією, він здебільшого сильний, дужий. Житу-пшениці впродовж літа почасти допікав «*буйний вітречко*» (Календарно-обрядові, 1987: 246). У цій ознаці міститься елемент докору природній стихії, адже сила вітру могла бути достатньо великою, інколи руйнівною. «*Буйні вітрове*» виламали дівчині на полі «*розман-зілейко*», зруйнувавши таким чином кохання.

Щось незрозуміле, невідоме пов'язується з темрявою. Звідси – «*темний ліс*», який становить

небезпеку. Так, у русальній пісні «*Прилетіла зозуленька з темного лісочку*» і принесла сумну для дівчини звістку про те, що ще немає в неї судженого (Календарно-обрядові, 1987: 120). Недалеким образ «*темного лісу*» фігурує як образ чогось небезпечного; у ньому, згідно з народними віруваннями, перебувають злі духи, сили, істоти. Вони активізуються в русальний тиждень. Саме в той період є низка обрядових заборон, зокрема й на проведення весіль. А в гаївці звертаються до ремеза (маленької пташки ряду горобцевих. – Г. К.) вити гніздо в «*темнім лісі*» – неприступному місці, бо тільки там воно вціліє від ока руйнівника.

У календарній фольклорній культурі заслуговує уваги епітет «*кривий*» як ознака причетності до потойбічного світу. Властивість кривизни приписується окремим деревам, наприклад березі: «*Сиділа русалка на кривій березі*». Береза – одне з дуже шанованих дерев, яке оберігає від зла, але водночас є шкідливим, пов'язаним зі злими силами. У народній пісні русалки – душі померлих людей на Русальному тижні – сидять саме на кривій березі.

Деяким об'єктам притаманні гідрографічні характеристики. Так, у зачині однієї з русальних пісень зазначено: «*Великая вода, глубокая лужа*» (Календарно-обрядові, 1987: 129). Метафоричні епітети «*великая вода*», «*глубокая лужа*» сповіщають про небезпеку, адже далі йдеться про жінку, котра чекає лихого чоловіка. У петрівчаній пісні в Дунай-ріці «*гіркая вода*» (Календарно-обрядові, 1987: 139), різкого присмаку якій надають верби, що ростуть уздовж берега. «*Під вербами*» – улюблене місце молодіжних зібрань. Проте в Петрівку ще не дозволено молоді шлюбуватися, через те й вода в Дунаї «*гіркая*». Значно частіше в досліджуваних творах фігурує «*тихий Дунай*». Це символічна дорога в далекий край, а скинутий вітрами вінок «*на тихий Дунай*» – ознака впевненого прямування дівчини до заміжжя.

Наукова новизна дослідження полягає в розкритті художньо-функціонального, образного-емоційного навантаження епітета в календарно-обрядовому тексті.

Висновки. Отже, епітети займають чільне місце в поетичній парадигмі календарно-обрядових пісень. Цей зображально-виражальний засіб стосується персонажів, предметів, явищ. Для досліджуваних творів властиві означальні епітети, які розкривають зовнішні характеристики, а емотивні (емоційно-оцінні) сфокусовані на почуттях. У такий спосіб візуалізуються ідеалізовані образи, які формують художню й естетичну рецепцію.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Веселовский А. Из истории эпитета. Историческая поэтика. М.: Высшая школа, 1989. С. 59–76.
2. Волковинський О. Епітет як елемент архітектоніки та внутрішньої форми літературного твору: автореферат дисертації на здобуття наукового ступеня доктора філологічних наук. К., 2012.
3. Календарно-обрядові пісні / упоряд., вступ. ст. та приміт. О. Чебанюк. К.: Дніпро, 1987. 392 с.
4. Маховська С. Весільні пісні Поділля: жанрова специфіка, особливості функціонування, поетика. Хмельницький, 2012. 320 с.
5. Сокіл В. Епітет у системі зображально-виражальних засобів народних творів про голодомори. Народознавчі зошити. 2013. № 5. С. 782–786.
6. Снігирьова Л. Українські народні історичні пісні: поетика тексту. Сімферополь: ВД «Аріал», 2011. 232 с.
7. Фольклорні матеріали з отчого краю / зібр. В. Сокіл та Г. Сокіл. Львів, 1998. 614 с.
8. Шухевич В. Гуцульщина. Верховина, 1999. ч. 4. 304 с.

REFERENCES

1. Veselovskyj (1989) A. [From the History of the epithet]. Historical poetic. Moscow: Higher school. pp. 59–76. [in Russian]
2. Volkovyns'kyj O. (2012). Epithet as an element of architectonic and internal form of a literary work. Dissertation for a scientific degree of Doctor in philology. Kyiv. [in Ukrainian].
3. Calendar ritual songs. O. Chebaniuk. [Ed.] Kyiv: Dnipro, 1987. [in Ukrainian].
4. Makhovs'ka S. (2012). Podillya's songs: genre specifics, peculiarities of functioning, poetics. Khmelnytsky. 320p. [in Ukrainian].
5. Sokil V. (2013). Eithet in the system of imaginative-expressive meansof folk creations aboot holodomors [The Ethnology notebooks]. № 5. pp. 782–786. [in Ukrainian].
6. Snihyr'ova L. (2011). Ukrainian folk historical song; poetic of the text. Simferopol: VD «Ariall», 232 p. [in Ukrainian].
7. Folk materials from the fatherland. Sokil V. ta Sokil H. [Ed.]. Lviv. (1998). 614 p. [in Ukrainian].
8. Shukhevych V. (1999). Hutsulschyna. Verkhovyna, part. 4. 304 p. [in Ukrainian].